

mos en rigor), el lingüista más citado por el conjunto de autobiografías, algo que resulta bien significativo de su condición de precursor y maestro.

Charo Álvarez (p. 393) es la misma persona que Rosario Álvarez, por más que su compañero Requeira la menciona distintamente en dos registros independientes y no muy distantes (pp. 320 y 321).

Otras minucias: *corominas* (por *Corominas*) en el «Índice» inicial; *Es por ello [por lo] que* (p. 97); *estados del arte* (pp. 157, 158; en Demonte), según el *Diccionario panhispánico de dudas*: «Calco censurable del inglés *state of the art*»; en cambio, en otros autores: *estado de la cuestión* (pp. 193, 220); «Al inicio de los cursos de bachillerato acudí al entonces Instituto Femenino de Bilbao [...], finalizando estos en 1970» (p. 178; ¡atención al gerundio de posterioridad!).³

Por fin, mi labor como reseñador ha resultado de lo más gratificante, y deseo sumar mi gratitud a la del coro de autobiógrafos, dirigida en mi caso a los coeditores de la obra por su original y exitosa iniciativa.

José Enrique GARGALLO GIL
Universidad de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

LLORENTE, Teodor (2013): *Obra valenciana completa*. Estudi i edició crítica a cura de Rafael ROCA RICART. València: Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, 811 p.

És llarga en el temps, original i productiva la dedicació de Rafael Roca Ricart a l'estudi de l'obra i de la personalitat de Teodor Llorente, en el context dels estudis, seus i d'altri, sobre la literatura i la cultura catalanes del segle XIX. Rafael Roca es graduà i es doctorà en filologia catalana a la Universitat de València amb sengles treballs sobre aquell autor, els quals han estat el nucli generador de tots els que, amb continuïtat i solvència, ha anat elaborant i publicant, i que en un cert sentit, ben segur que no en el de final d'un trajecte, culminen amb la publicació de l'*Obra valenciana completa*.

El motor de la dedicació devia ser el convenciment de la validesa d'una hipòtesi substantiva esdevinguda tesi fonamentada i un justificat i explícit *leitmotiv*: que no s'ha d'identificar la totalitat del moviment renaixentista¹ valencià amb la seva obra i la seva persona (Roca Ricart, 2007: 23), per més que Llorente fos omnipresent en els medis i els mitjans renaixentistes i que la seva obra esdevingués l'element característic assumit com a referent al seu temps i més enllà de la mort, el 1911. Hi havia també la convicció estimulante que aquesta obra va ser globalment positiva per a una nova valoració de la personalitat històrica valenciana i per a l'ús escrit culte de la llengua, considerada obertament, amb la particularitat de l'erràtica preferència per la denominació de «llengua llemosina», com a part de la llengua catalana. Per això destaca intencionadament, més enllà de la tasca reivindicativa de l'escriptor feta per contemporanis implicats, com Puig Torralva, Querol, Iranzo i altres, la que «Miquel Duran de València, Daniel Martínez Ferrando, Francesc Almela i Vives, Enric Navarro i Borràs i Carles Salvador, entre altres, portaren a terme durant gran part del segle XX» (p. 68). I per això, enfront de la tesi del «fracàs social» de tot el Vuit-cents valencianista (Pitarch, 2014: 75), conclou que la Renaixença valenciana

suposà —en la mesura que la societat valenciana del final del XIX ho permeté— un triomf de la cultura autòctona, de la llengua i de la literatura valencianes, que experimentaren una recuperació i un esplendor desconeputs durant segles (Roca, 2007: 399).

3. Tropieza asimismo el reseñador con alguna otra menudencia: *Werner [por Wilhelm] Meyer-Lübke* (pp. 305, 398); *Grandeant > Grandgent; Väänenen > Väänänen; Das Italianische > Italienische; Tekavčić > Tekavčić; Altitalianische Elementarbuch > Altitalienisches* (p. 306); *Romanischen Seminar > Romanisches Seminar* (p. 321); *Vorlessungen > Vorlesungen* (p. 322).

1. Evito a posta el terme «renaixentista», emprat per Rafael Roca i alguns altres estudiosos del Vuit-cents, mal format i innecessari.

L'obra de Llorente posà la frontera de la diglòssia en un punt més alt, en fer possible un ús culte més obert de la llengua, en la poesia, però també, limitadament, en altres registres a què els antecessors i els coetanis havien renunciat generalitzadament, i a què de fet es continuava renunciant:

[...] nadie quiere sustituir la lengua de Cervantes por la lengua valenciana, aunque pretenda que, sin menoscabo de ella, esta, puesto que es hablada y seguirá hablándose, pese a los niveladores, tenga su cultivo literario y su florecimiento poético (Llorente, 2001: 331).

Cal valorar-ho, tanmateix, tenint en compte no solament la incomprensió i l'hostilitat de certes elits socials, sinó les reticències manifestes al si mateix de Lo Rat Penat, com les de Francesc Vives Liern, per al qual

el ressorgiment de la «literatura provincial» s'oposava «a la tendència unitaria de la cultura contemporànea» i també «al desarrollo *natural y espontáneo* de la literatura general española» [...]. El que pensava la gent, fora de Lo Rat Penat, no cal ni imaginar-ho (Sòria, 2010: 123).

Rafael Roca ha volgut ser dels joves investigadors als quals previsorament, i presumeixo que incredulament, Rafael Blasco (p. 68) llançava el repte de rellegir i de reinterpretar el significat i la intenció de l'obra llorentina, bàsicament la poètica, però també —i en aquesta tasca Rafael Roca ha excel·lit més que ningú— la periodística, tant la lligada a la cultura com a la política, i la de cronista del coneixement llibresc del país històric i del directe del seu temps, a través de l'excursionisme, que va ser també una volguda ocasió per «exportar la Renaixença als pobles»:

[...] havien d'escampar-ne els ideals. I això és el que feren, com bonament pogueren, amb tanta excursió i homenatge. Perquè una Renaixença reclosa dins dels murs de la capital, únicament «urbana», hauria resultat encara més breu i menys productiva, s'hauria ofegat en ella mateixa [...]. A la seua manera, el que l'excursionisme ratpenatista de finals del segle XIX promogué fou l'intent de desvetlar i educar culturalment la societat valenciana, massa sovint aliena al seu passat, a la seua història i cultura. I això, es mire des del punt de vista que es mire, resulta hui en dia, en ple segle XXI, una tasca ben actual, gratificant i lloable (Roca, 2011: 127-128).

Els diferents estudis de Rafael Roca, entre els quals la introducció a l'*Obra valenciana completa* de Llorente, titulada «El poeta de València», discuteixen amb arguments sòlids les conclusions de Ricard Blasco i d'altres estudiosos de la literatura del Vuit-cents i de l'ideari renaixentista, segons els quals l'obra de Llorente tingué una «influència negativa en el curs de la literatura valenciana» (p. 68). És rellevant de fer constar aquí que reproduceix el poema amb què Vicent Andrés Estellés glossà amb expressivitat entusiasta, lluny de qualsevol velleïtat parodística, el 1959, el poema «Vora el barranc dels Algadins», amb motiu del cinquantè aniversari de l'homenatge multitudinari de 1909 (p. 58-60).

Dóna una detallada informació de les característiques dels reculls successius de l'obra poètica llorentina, tant la de les tres edicions controlades per ell mateix (1885, 1902, de fet 1903, i 1909) (p. 30-60), com la de les tres pòstumes (1914, 1936 i 1983) (p. 60-71), i es refereix tot seguit (p. 72-76) als pocs poemes que havien quedat inèdits o dispersos en publicacions fins ara no controlades.

El primer recull de poemes, el *Llibret de versos*, destinat als subscriptors de *Las Provincias*, consta de 37 poemes, la major part donats a conèixer en publicacions periòdiques de València i de Barcelona entre el 1859 i el 1884, i ordenats segons criteris d'alternança temàtica i de gènere. Incloua un article doctrinal a manera d'«Endreça» a Marià Aguiló, el seu antic mentor, en què precisa que el recull pretén «ajudar» a l'«obra de valencianisme» impulsada per Lo Rat Penat com a «centre entusiasta d'eixe moviment patriòtic» i pels «famosos i lluidíssims jocs florals» (p. 36, i Llorente, 1885, 11), i que tenia per objectiu primer la dignificació de la llengua, proporcionant models que servissin per evitar-ne la persistent vulgarització, que incloua la castellanització formal de la llengua escrita (p. 81).

Llorente, que ja tenia una posició social prominent, amb interessos polítics al País Valencià, però vinculats estretament als centres de poder castellà, devia témer la incomprensió de las seva activitat po-

ètica valencianista i per això explicava que no era treball perdut «esforçar-se a fer reviure una llengua morta» ni «enaltir la pàtria valenciana, recordant ses glòries i restablint el conreu lliterari en sa pròpia llengua» (Llorente, 1885: 9).

El segon recull, o segona edició, acumulativa i selectiva alhora, titulada *Nou llibret de versos*, incloïa 59 poemes (29 dels 37 de la primera edició i 30 de nova incorporació) i era publicada per decisió de la junta directiva de Lo Rat Penat per contribuir a l'homenatge dedicat a Teodor Llorente amb motiu de la publicació de *Valencia. Sus monumentos y arte. Su naturaleza e historia*, i era destinada als socis de l'entitat. Portava data de 1902, però degué aparèixer poc abans del 5 de juliol de 1903, data de l'homenatge.

De la tercera edició, la darrera controlada per l'autor, també sota el títol de *Nou llibret de versos*, cal destacar que és formada per un tiratge dels 59 poemes de les dues parts de la segona, sobre paper de millor qualitat i amb més marges, i per una tercera part de 23 poemes. Aparegué passat l'estiu de 1909 encapçalada per una «Endreça» lírica a Mistral i per un «Preàmbulo» de Marcelino Menéndez Pelayo demanat per Llorente mateix a finals de 1903, el qual s'avingué a anar-la esperant perquè, en mots seus adreçats a l'autor, «su firma es lo que yo necesito» (p. 51). Menéndez Pelayo havia lliurat el seu text a finals de 1908, però el retard acumulat s'incrementà, entre altres circumstàncies, per poder acostar d'edició a la data de la coronació-homenatge a Llorente com a «poeta de València» el 14 de novembre de 1909. A la portada, aquesta tercera edició constava com a segona, i la quarta, publicada en dos volums, sota el títol de *Llibrets de versos*, pel seu fill Teodor Llorente Falcó, com a tercera. Incrementava els 82 de la tercera amb 13 «poesies fetes els últims anys de la seva vida» (Llorente Falcó, 1936: 3).

La cinquena edició (que a la portada rectificava les dues anteriors i constava com a tal cinquena edició), titulada *Poesies valencianes*, aparegué a principis de 1936, amb motiu del centenari del naixement de Llorente, i a cura també del seu fill, que seria l'autor de l'«Advertència preliminar» en què s'atribueix a Joaquim Rubió i Ors la influència exercida sobre Llorente i Vicent Venceslau Querol per Marià Aguiló, els anys que treballà a la biblioteca de la Universitat de València. El sobretítol *d'Obras completes de Teodoro Llorente* devia indicar la intenció de continuar editant les diverses obres de Llorente, al temps en què se'n publicava l'epistolari a Barcelona.

La darrera edició feta amb criteris d'exhaustivitat i rigor textual era publicada sota el títol de *Poesia valenciana completa* i incorporava encara 18 poemes, ordenava temàticament el conjunt de l'obra, n'actualitzava l'ortografia i s'obria amb un estudi de Lluís Guarner que suposa una aproximació moderna a la poètica de Llorente i a la significació renaixentista de l'obra. Aquesta edició, preparada per Lluís Guarner, amb la col·laboració de Francesc Pérez Moragon per a la transcripció i la fixació del text, a part que era aleshores la més completa i l'única assequible, és valorada per Rafael Roca pel fet de rescatar certes característiques valencianistes posades en entredit o minusvalorades pel ja esmentat Ricard Blasco i per Joan Fuster, Manuel Sanchis Guarner o Alfons Cucó, entre d'altres coetanis, i reconsiderades positivament per Josep Iborra, Josep Piera, Adolf Bertran i Enric Sòria (p. 68-71). Rafael Roca, en canvi, no en segueix els criteris d'ordenació dels textos ni els d'actualització gràfica, i adopta els que exposarà al capítol a què em referiré més endavant.

Al conjunt de textos de Llorente ja publicats com a mínim a l'edició de 1983, Rafael Roca incorpora onze poemes, o petits poemes, dos dels anys de joventut i nou dels anys 1897-1909 (p. 72-76), que havia donat a conèixer en bona part a la revista *Caplletra* (Roca Ricart, 2008: 9-38). És de destacar que ha detectat que els «Goigs a Nostra Senyora dels Desemparats» no són de Llorente i que, amb poques variants, més enllà del títol i del primer vers, eren el mateix poema els «Versos per a un àlbum» i «A la senyora Pepeta Anglasesell» (segurament la muller de Francesc de P. Maspons i Labrós, en tot cas una persona vinculada al cercle de què també formava part Francesc Pelai Briz, editor del *Calendari Català* i de *Lo Gay Saber*, en què Llorente publicà poemes amb regularitat). Rafael Roca restitueix una estrofa mutilada de «Lo sant Graal» i l'estrofa final del poema «A Escalante», que hauria estat més adient d'incorporar a l'aparat de variants i no al text, tenint en compte que fou Llorente mateix qui la suprimí de les dues darreres edicions controlades per ell (p. 413). A remarcar encara la datació exacta o molt precisa i la concreció del lloc de publicació primera de molts dels poemes de joventut, i d'alguns de posteriors. Val a dir que l'editor considera redactats entre els anys 1855 i 1860, com a més tard, els poemes 11 a 14,

i com que el poema número 15 ja és de 1864, no hi hauria cap poema de 1861-1863, cosa perfectament possible, per bé que els anys subsegüents no es donen períodes tan llargs sense obra poètica coneguda.

Sense fer-se'n esment especial a la introducció, fora d'indicar-s'hi que una és recollida en volum per primera vegada (p. 87), s'editen en un capítol a part traduccions líriques, sense distinció del grau de reelaboració que les pogués aproximar al rang de creacions originals, com podria ser el cas de les «imitacions» d'Arnaut i de Sannazaro. Els set poemes editats continuen la numeració de la dels 143 poemes originals (144 a 150).

Es fa referència a continuació a la prosa valenciana recollida al volum i al que el conjunt de l'obra de Teodor Llorente significà per a la «dignificació del valencià» (p. 76-83). Publica divuit textos de tipus assagístic, dels anys 1879 a 1911: tres discursos institucionals, el d'obertura del curs 1879-1880 de Lo Rat Penat, el dels Jocs Florals de Barcelona de 1880 i el dedicat el 1909 a Josep Bernat i Baldoví, en el centenari del seu naixement, no recollit mai abans; tres pròlegs, el que posà, adreçat a Marià Aguiló, al *Llibret de versos*; el del llibre col·lectiu *Llibre d'or dels Jochs Florals*, del 1895, i el de les *Poesies* de Víctor Irazo, de 1900; nou articles d'informació i crònica de l'actualitat literària i cultural valenciana adreçats als lectors de dues revistes barcelonines, cinc a *La Il·lustració Llevantina*, i quatre, no recollits mai abans, a *Il·lustració Catalana*; finalment, dos articles epistolars, un d'adreçat al director d'*El Cuento del Dumenche*, que el publicà, i un altre al president de Lo Rat Penat, publicat a la *Revista mensual* de l'entitat, i un breu missatge d'adhesió a l'homenatge a Josep Bodria, publicat a *Las Provincias*, no recollit fins ara.

El darrer capítol explicita l'opció d'ordenar els textos cronològicament (p. 86), el poemes en primer lloc, les traduccions, només de poemes, a continuació, i finalment els discursos, articles i altres proses. Fa el mateix amb l'opció de respectar les «grafies originals», la prosòdia i els requisits per al bon escandiment dels versos; la regularització de la puntuació i de l'accentuació, segons el sistema occidental, la de majúscules i minúscules i, amb la particularitat de l'ús regulat del punt volat, la dels mots aglutinats.

Davant els criteris d'edició adoptats per Rafael Roca que afecten la part no substantiva, la grafia, dels textos, hom es pregunta si el filòleg en treu insubstituïblement cap avantatge que compensi el que el lector corrent hi perd objectivament. D'entrada, hom podria malpensar que l'editor no ha volgut ser acusat de divulgador, de mancat de mètode i de poc científic pel fet de no adoptar un tractament actualitzador, enfront dels que en algunes literatures van esdevenint obsolets, i que pot ser i ha de ser filològicament tan rigorós com un tractament més tradicional, però que mai no pot ser més respectuós amb l'autor i amb el lector:

Quan s'ha donat un text modernitzat s'ha considerat de divulgació, confontent erròniament conservació de grafies amb mètode filològic. En realitat [...], una edició pot anar més enllà de la reproducció interpretativa sense perdre el rigor filològic (Martí, 2001: 55).

La resposta a aquests interrogants ens la donava Rafael Roca mateix en una taula rodona moderada per Josep M. Domingo, en reflexionar sobre les circumstàncies coactives alienes a la filologia que recauen sobre l'editor valencià, que ni ell ni l'entitat editora no han considerat convenient, o simplement possible, d'obviar:

[...] al País Valencià, escriure en la pròpia llengua [s'ha] convertit en tota una declaració d'intencions. Perquè, depenent de quines normes utilitzem, és possible que estiguem desvetllant quines són les nostres preferències polítiques. I que, davant d'una tal esquizofrènia lingüística, l'escriptor no convençut —o no militant— opte sovint per l'ús del castellà, que ha esdevingut la llengua no conflictiva, marcada políticament.

Traslladada al camp de l'edició de textos prenormatius, i pel que fa a la meua experiència, aquesta situació social i filològica tan trista aconsella la màxima fidelitat possible al text original, sempre dins els paràmetres de la intel·ligibilitat. Ja que amb això aconseguim, si més no, dues coses: d'una banda, recuperar nombrosos lèxic que avui dia ha caigut en desús, paraules que són considerades per molts dels meus conciutadans com a «catalanes» —faig un incís per a aclarir que tot aquell lèxic que no és d'ús corrent sovint és considerat, amb un sentit despectiu, com a «català»—; i, d'una altra banda, fer callar les malintencionades veus que, quan més

manipule el text, quan més l'acoste a la normativa catalana actual, més acusaran l'editor de «catalanista»; un adjectiu que, en boca de molts valencians, no sols adquireix uns clars matisos despectius, sinó que esdevé directament un insult. I un insult greu (Domingo, 2008: 423).

Cal observar, tanmateix, que el bescanvat lèxic avui caigut en desús es mantindria igualment en una edició actualitzada i que, com que els textos de l'editor són escrits en ortografia i normativa general «catalana», els insults que indefectiblement han de caure damunt seu no seran gaire diferents dels que li haurien correspost, ni menys greus, si ell i entitat editora haguessin optat per l'actualització de tots els textos, amb el mateix rigor filològic. Al capdavant, l'interès prioritari dels contradictors és fer oblidar que hagi existit mai una literatura valenciana i, fins al nebulós punt que la inòpia cultural i el desinterès generalitzat per la cultura de qualsevol ordre els ho pot permetre, magnificar tot el que dins la societat valenciana és produït en llengua castellana i segons el punt de vista més espanyolista i transculturador.

La pretesa utilitat invocada per l'editor, de ser útil, aquesta edició, «per als estudiosos de la llengua de l'època» i per poder «escatir quins eren els models ortogràfics i gramaticals en què s'inspirà», és més aviat il·lusòria, entre altres coses perquè no estalviarà a ningú la necessitat, ni que sigui poc rendible, de recórrer a les edicions primigènies, i el text fixat resultant no compensa, efectivament, els inconvenients que en resulten per al lector actual.

Pot tenir una justificació filològica el criteri adoptat de manteniment de les grafies dels textos originals presos com a base, vacil·lants i plens, o poc menys, d'ultracorreccions gràfiques i d'arbitrarietats diverses (inductores de pronúncies forçades o simplement falses: *argius, dija, ditjosos, jiqueta, pegina, engisador, gicalla*), però davant la possibilitat d'optar per l'actualització, segons criteris ponderats respectuosos amb la morfologia, la prosòdia, el lèxic i la sintaxi, adoptada ja en importants projectes en curs, amb resultats i rigor reconeguts, aquesta edició representa un retrocés. Només en aquest aspecte, val a dir, perquè globalment i en múltiples aspectes que remarcaré, la feina de l'editor, inclosa la de l'edició segons el mètode escollit, és encomiable sense altra reserva.

Cada text editat, poemes o proses, és precedit d'un estudi, succint i alhora atapeït d'informació gràcies a la persistent dedicació de l'editor a l'estudi de l'obra llorentina —per al qual cal destacar, d'una banda, la immersió feta en el dia a dia de *Las Provincias* i de les altres publicacions periòdiques en què Llorente estigué més o menys constantment o directament implicat; i, d'altra banda, el coneixement del conjunt de l'obra llorentina i el de l'arxiu familiar de Llorente, per deferència principalment de Joan Teodor Corbín Llorente, prologuista de l'edició i a qui és dedicada *in memoriam*.

Tant a l'estudi introductorí com als particulars de cada text, les referències al valor literari o a la significació renaixentista de l'obra de Llorente són escasses i en excés deutes de les intuïcions o aportacions de Lluís Guarnier o de Vicent Simbor. S'hi troba a faltar, doncs, i a més d'un estudi de la mètrica (que podria contribuir a establir originalitats i relacions i dependències literàries de Llorente), una nova aproximació decidida, global i de primera mà als poemes i als altres textos literaris de Llorente precisament com a obres literàries sorgides en el context romàntic, escrites per un bon coneixedor de la literatura europea, principalment de la francesa, l'alemanya i la italiana, molt vinculat als escriptors provençals, sobretot Mistral, i coneixedor de l'obra literària dels escriptors catalans creadors, cultivadors o renovadors del floralisme, de tots els quals (entre els catalans, Balaguer, Camps i Fabrés, Matheu, Pagès de Puig, Verdguer...) es perceben lectures en diversos poemes, si no són, si més no alguna vegada, coincidències.

La informació que Rafael Roca dóna en cadascun dels estudis introductoris li permet de proporcionar al lector una informació selectiva, adient i específica de cada text editat. Aquests «davantals» inclouen (potser caldria dir «engoleixen») les notes posades per l'autor a diversos poemes, tant en edicions de poemes solts fornits per l'autor mateix a revistes i diaris diversos com a l'edició de 1885 i als reculls posteriors, les quals, per l'entitat d'algunes, com a prosa literària, i en funció del text i del moment, haurien pogut tenir un tractament visualment més destacat, vinculat tanmateix als poemes i textos a què les notes fan referència.

A l'anotació dels versos, l'editor hi prescindeix, fora de comptades vegades, d'observacions o aclariments de tipus lèxic o gramatical en general, o d'altre tipus de documentació suggerida pels textos,

referent a la història, a la topografia, a les institucions i a la societat vuitcentistes i en particular a la de l'entorn familiar de l'autor i al conjunt de la seva obra. Es mantenen algunes notes de Llorente, no incorporades a la introducció corresponent al text editat (poema 29, «A Federich Mistral», v. 15 i 21, notes presents a l'edició de *La Renaixensa* —i en castellà a la de *Las Provincias*—, de 1876, però no a Llorente, 1885; el poema 146, traducció d'un fragment del cant cinquè de l'«Infern» de Dante, publicat per primera vegada el 1936, manté també en nota les d'aqueixa edició, degudes a Teodor Llorente o al seu fill; és el cas també de la prosa 3, l'«endreça» a Aguiló; Llorente, 1885: 10). Hi ha també notes de l'editor que aclareixen esporàdicament referències a circumstàncies personals (poema 73, «Als bons valencians», v. 54; poema 122, «València y Alacant», v. 69; poema 123, «Íntima», v. 45-48), a altres poemes o versos del mateix Llorente (poema 103, «Rahonament per als Jochs Florals de Lo Rat Penat», v. 86; poema 122, «València y Alacant», v. 9-10), a escriptors alludits (poema 130, «Salutació als mallorquins que vénen a València», v. 19-24 i 25-27), o a avatars d'alguna edició (poema 113, «Viaje nupcial», v. 45-50; proses —el discurs d'obertura dels curs 1879-1880 de Lo Rat Penat— i 2 —el discurs presidencial dels Jocs Florals de Barcelona de 1880).

L'anotació, doncs, bé que profusa, es redueix molt exclusivament a l'aparat de variants, sovint merament ortogràfiques, sense transcendència prosòdica, potser perquè l'edició vol servir, innecessàriament, per a l'estudi de la història de l'ortografia. És el cas de variants de nul·la significació, englobables en un simple esment explicatiu en l'exposició dels criteris: entre moltes, *germans/ljermans*; *records/re-corts*; *habia/havia*; *m'aconortes/m'aconhortes/me aconortes*; *llabi/llavi*; *trevallar/treballar*; *públic/púb-lich*; *crec/crech*. O d'altres que palesen, simplement, que es tracta d'una errata corregida al text base: *alceim/aliem*; *consum/consumí* (que havia de rimar amb *llum*). Deu ser el cas també de «M'ha detingut» (del text base de la prosa 1), en comptes de «M'he detingut» (p. 720), que l'editor hauria hagut de fer prevaler. Al poema 131 («Mireia»), Rafael Roca esmenta l'edició del poema publicada per la revista *Ateneo* de Madrid, que no té en compte per a l'establiment de variants, que l'aproximen més al text base que no a la versió publicada presumiblement en segona instància per *Las Provincias* (Révoil, 1909: 324).

Hauria estat convenient per al lector incloure en aquesta sòlida edició de l'*Obra valenciana completa* de Teodor Llorente un índex alfabètic dels títols i un dels primers versos, i un quadre o altre recurs que proporcionés el coneixement de l'estructuració i l'ordre de publicació dels poemes de les edicions anteriors, si més no els de les controlades per Teodor Llorente.

Manuel JORBA
Institut d'Estudis Catalans
Universitat Autònoma de Barcelona

Referències bibliogràfiques

- DOMINGO, Josep M. (et al) (2008): «Taula rodona». *Anuari Verdager*, 16, p. 421-434.
- LLORENTE, Teodor (1885): *Llibret de versos*. València: Teodor Llorente y C.^a, Editors.
- LLORENTE OLIVARES, Teodor (2001): *Escrits polítics (1866-1908)*. Edició a cura de Rafael ROCA RICART. València: Institució Alfons el Magnànim.
- LLORENTE FALCÓ, Teodor (1936): «Advertencia preliminar». Dins de *Poesies valencianes escrites per Teodor Llorente*. València: Establiment Tipogràfic E. Domenech, S. A.
- MARTÍ, Sadurní (2001): «Models i criteris d'edició». A: MARTÍNEZ-GIL, Víctor (coord.): *L'edició de textos: història i mètode*. Barcelona: Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya, p. 45-100.
- PITARCH, Vicent (2014): «Teodor Llorente, recuperat». *Serra d'Or*, 653, p. 75-76.
- RÉVOIL, Paul (et al.) (1909): «Homenaje á Federico Mistral». *Ateneo. Revista Mensual Ilustrada*, 8 p. 322-335.
- ROCA RICART, Rafael (2007): *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- ROCA RICART, Rafael (2008): «Teodor Llorente, escriptor valencià». *Caplletra*, 43, p. 9-38.